

זיכרונות ר' שלום חיים צארום זצ"ל

משפחת צארום שעלו לארץ¹ הם השלושה: יחיא בן יוסף צארום והשני סאלם בן יוסף צארום והשלישי, שנשאר בתימן, סלימאן בן יוסף צארום, הוא היה רווק, והרביעי – אבא שלי, סעיד בן יוסף צארום.

שנית, המשפחה, משפחת עראקי, הם שלושה: הסבא שלי שלום יוסף עראקי כהן² והשני סלימאן בן יוסף עראקי כהן והשלישי חיים בן יוסף עראקי כהן; ושתי בנות: אחותם בְּרָה וְרוּמִיָּה. ואביהם היה שמו יוסף עראקי בן משה עראקי כהן, והאימא שלהם סלאמה בת משה עראקי כהן – אלו באו מתימן ונשארו בארץ במשך שנה ואחרי כן מתו ונקברו בירושלים, בהר הזיתים. אלו השלושה אחים היו צורפי כסף מתימן. לקחו חנות בעיר העתיקה והיו עובדים עבודת צורפות כסף. והשתיים, שתי הבנות, גם כן עם בעליהן, היו גרים גם כן בירושלים.

אחרי זמן, שנתיים, מפני שהיה הסבא שלי, היה תלמיד חכם. בכלל כולם היו יושבים בישיבה, אבל הוא היה הולך לישיבה ספרדית בעיר העתיקה, לומד במשך חצי יום כל יום, כל יום בחינם, היו מסתפקים במועט.³ באותו זמן היו שולחים ועד הספרדים לחוץ לארץ שליח-שד"ר, בשביל לקבץ כספים בשביל תלמידי חכמים, ככה היו נוהגים.

בינתיים נודע להם⁴ כי ישנו אחד, עראקי, והוא כהן בהודו. והיה הולך המנוח, שד"ר, רב מיוחס,⁵ באותו עיר בהודו בשביל לקבץ כספים, והוא שמע כי יש עראקי שמה. הוא שאל: איך זה עראקי וזה עראקי? בינתיים היה באותו זמן אחד שמו עשיר משה חנוך הלוי, זקן, עשיר גדול, הוא היה מתקרב עם ועד הספרדים – הוא מעדן, עיקרו הוא אשכנזי אבל מתיישב בעדן, עדני אומרים. היה מתקרב לוועד הספרדים, הוא סיפר להם כי יש, ישנו שמה – מפני שעדן על יד אנגלים –

- 1 משפחת צארום עלתה ארצה בשנת תרמ"א (1881). ארכיון צארום, אילן יוחסין, מסמך 5 (מספור שלי).
- 2 תר"ב-תרע"ז (1842-1917), צורף, וכאמור היה אב בית דין הראשון של הקהילה התימנית בירושלים לאחר פרידתם מ'ועד עדת הספרדים' בשנת תרס"ח (1908).
- 3 נראה לי שמדובר ברב יחיא צארום שהתגורר בזמן זה בעיר העתיקה. בשנים הראשונות למד בישיבה ספרדית ('תפארת ירושלים').
- 4 נודע לוועד עדת הספרדים.
- 5 בגלל סמיכות עניינים נראה לי שמדובר בשד"ר יוסף מרדכי חיים מיוחס, שליח ירושלים, ששהה בהודו בסביבות שנת תר"ם (1880). ראו: בן-יעקב, עמ' רעט.

מושבה, הודו גם כן תחת חסות אנגלים באותו זמן. הוא היה מסתובב בכל עיר, משה חנוך הזקן, והוא ידע כי ישנו אחד, והוא סיפר ל⁶ כי ישנו, באו משפחה מתימן ושמו עראקי, והוא סיפר להם – כי איך זה? כי הוא היה הולך לשמה, להודו-כלכותה, בומבי, שינקאי,⁷ דהיינו כל המושבות של הודו.

והוא נכנס אצל זה, עראקי כהן, והוא סיפר לו כי הוא ברח מקטנותו מעדן,⁸ שמו רחמים עראקי כהן, כי הוא ברח לשמה ונתחתן שמה בכלכותה. והוא שמע כי ישנו המשפחה שלו באו מתימן לארץ-ישראל – הם ואביהם, ושםם סאלם וסלימאן ויחיא. אז הוא אמר: זה הם על ידינו בירושלים.

הוועד שמע כי ישנו אחד, שמו ר' שלום יוסף עראקי. אז חקרו אותו איך באו, ואיך יש להם דוד. והוא אמר שהוא שמע מקטנותו שמה כי יש אחד שמו רחמים עראקי כהן והוא ברח. אז שלחו מכתב לשמה, וענו לו שהאב והאחים גם כן הם עלו לארץ והם מתיישבים. איך המצב שלהם? הם עובדים עבודת צורפי כסף.

אז ראו אותו, זה הסבא שלי, כי הוא יש לו גגו היה נמוך,⁹ אבל הוא היה חכם גדול, הוא יש לו כוח הדיבור.¹⁰ אז החליטו שילך עם שד"ר מיוחס ביחד

6 רחמים עראקי סיפר לרב מיוחס.

7 כלכותה (כיום קולקטה) – בירת מדינת מערב בנגל שבמזרח הודו; בומבי (כיום מומבאי) – העיר הגדולה בהודו, סמוכה לחוף המערבי של הודו; שינקאי (שנגחאי) – עיר נמל במזרח סין.

8 השד"ר ר' משה מיוחס פגש את רחמים עראקי כהן בהודו בשנת 1871. משמע שרחמים עראקי כהן ברח לפני שנה זו. המחבר לא ציין מדוע ברח מעדן. אולי נבע הדבר מהרגשת זרות ואי נוחות בקהילה היהודית שם. לא מן הנמנע גם שגל הפרעות ביהודי עדן וברכושם בשנות השבעים של המאה התשע עשרה הביא לבריחתו להודו. ראו: קליין-פרנקה, עמ' 50-53.

9 נראה לי שדיוק הביטוי 'בשפל גגים גגו' כמובא בתלמוד הבבלי: 'כל ימי עני רעים, בן סירא אומר: אף לילות. בשפל גגים גגו, ובמרום הרים כרמו. ממטר גגים לגגו, ומעפר כרמו לכרמים' (בבלי, סנהדרין ק ע"ב). ופירוש הדברים 'עניות דקה מן הדקה'; ראו פירושו של רש"י על אתר. גאון תיאר זאת במילים: 'את מחייתו בירושלים מצא מכתובת שטרות ושכרו הזעום שקבל בעד שרותו בביה"ד [בבית הדין] (גאון, ב, עמ' 526).

10 כל החקירות והצלבות המידע תמוהות בעיניי. נראה שהרקע לכך היה כישלון השד"רים שלום בן שלמה חמדי ויוסף בן סלימאן נדאף, ששהו בתימן בשנים תרמ"ג-תרמ"ה (1883-1885) ושבו בידיים ריקות. 'ועד עדת הספרדים' מינה את הרב שלום יוסף עראקי, שד"ר מדרגה ראשונה, לשליחות אל

שמה, ויקבץ, והם מבטיחים לאשתו שיתמכו בה במשך שהוא בחוץ לארץ, וכך היה נהוג. הוא הסכים; היות ויש לו דוד שמה, הוא הסכים ללכת. הרב היה באותו זמן הרב פאניז'ל,¹¹ קרא לו ואמר לו: הוא ייתן לו מלבושים,¹² כל מה שצריך לשד"ר, ייתן לו סמכות מצד הוועד, מצד הרב, בשביל לקבץ – ישנה הסמכות הזה, ישנה בידי עד היום. קבעו לו בזמן, יקבל כמו השני, דהיינו אחוזים ממה שיכניס לוועד בשביל תמיכה לאנשי הישיבה. בינתיים סיפר לאשתו, לסכתא שלי, כי הוא נוסע למשך שלושה חודשים עד שישה חודשים, וכך היה. במשך זמן קצר נסע, וזה היה אחרי שנתיים שבאו.¹³ נסע לשמה, ואז שלחו לדוד שלו כי הוא יבוא כשד"ר עם בן אחיו, והוא יעזור לו מה שצריך. הוא השיב הדוד, זה רחמים כהן; הבן שלו היה קורא עצמו אלף רחמים כהן, לא עראקי. נסעו, הגיע לשמה, אז הכיר אותו וסיפר לו איך המשפחה שלו שעלו לארץ־ישראל. אמר: הנה לך, אני אתן לך חדר מיוחד, ואתה לא צריך להסתובב. אז אתה תכתוב כל המכתבים מה שאתה צריך לכל המקומות שצריך, והם ישלחו אליך, לא צריך להסתובב.

רחמים עראקי כהן. מאחר שהיה לרחמים עראקי כהן קרוב משפחה בירושלים שהיה ממנהיגי הקהילה התימנית בעיר, היה סיכוי גדול לגייס בעזרתו כספים לטובת כולל הספרדים בירושלים, במקביל לניסיון המסחרי של ר' יוסף מיוחס. ואכן שליחותם של השניים הניבה תרומות מעל המצופה. ראו: טובי, שלוחי עדת הספרדים, עמ' 26-28.

¹¹ רפאל מאיר פאניז'ל (תקס"ד-תרנ"ג [1804-1893]) היה שד"ר ירושלים וחברון לקהילות המגרב. שימש בתפקיד הראשון לציון בשנים תר"ם-תרנ"ג (1880-1893). כתב את החיבורים 'ספר לב מרפ"א', 'שו"ת לשון מרפ"א' וכן הערות וציונים על הרמב"ם. ראו עליו: גאון, ב, עמ' 104, 533-534; אלמאליח, הראשונים לציון, עמ' 267-282.

¹² ראוי שהשד"ר יהיה לבוש בהתאם לתפקידו. הרב שלום יוסף עראקי היה עני מרוד, והיה צורך לדאוג לו לביגוד הולם ולהתאים את מלבושיו לאלו של השד"ר ר' משה מיוחס.

¹³ נראה לי שהמחבר לא דייק בשנים. בדף 'תאריכים שונים' שהשאיר מצוין שהרב שלום יוסף עראקי עלה ארצה בשנת תרמ"ב. במסמך 3 בארכיון צארום נכתב: 'נסע הסבא לשליחות ניסן תרמ"ו'. מרשימת עולי תימן בירושלים בשנת תרמ"ז (1887) למדים שהסב עלה ארצה בשנת תרמ"א (1881), השליחות התבצעה בשנת תרמ"ו (1886), ובשנת תרמ"ז (1887) כבר היה הרב שלום יוסף עראקי שוב בירושלים. ראו: טובי, הקהילה, עמ' 281-289. אם כן שליחותו התקיימה ארבע-חמש שנים לאחר בואם ארצה.

באותו זמן הוא היה, דודו, היה פקיד גבוה בבנק ששון. יש ששון – עשיר גדול, מוחלט.¹⁴ בזמן שהוא היה הולך אליו, לבנק, הוא נותן לו – באותו זמן כל אחד יש לו עגלה לא אוטומוביל, באותו זמן לא היה אוטומוביל – נתן לו עגלה במיוחד בשבילו. והדוד שלו היה לו חמישים משרתים מאלו ההודים, נתן לו משרת בשבילו, בזמן שהיה הולך לבנק היה נותן לו; היה הולך עם עגלה במיוחד לו, מלבד מה שיש לו דודו עגלה לבד. הוא נכנס אצלו, הוא רואה דבר פלא. בתימן לא היה כמו המקומות האלו. באותו זמן היה כל הכסף – מישוהו רוצה לקחת, לא בשטרות. הם כל השקים של הלירות – היה לירות זהב של ½ לירה אנגלית, 2 לירות, 5 לירות בשקית, כמו שיש בבתי מסחר פה הסוכר, הקמח, ככה היה. והיו שוקלים במקום 100 לירות או 200 לירות עם הכפית. שוקלים לכל אחד, לא לספור את המספרים עד 100 או 200, אלא במשקל. אז הוא נתמלא, מה זה עולם אחר.

זה מה שסיפר לי בזמן שהייתי כבר אני בן שבע שנים, שמונה שנים – כבר הייתי מבין. היה מספר לי איך היה רואה הכול.

בזמן שנסע לא היה אווירונים באותו זמן, אלא באניות. בזמן שגמר את המגביט בשביל... והוא וחברו, אז נתן לו הדוד, מילא לו כל טוב מה שיש לו, מה שקנה. הביא לכל אחד ואחד במשפחה מלבושים, מלבד הכסף אשר הביא מהדוד תמיכה לשלושה האחים ושתי האחיות. אחרי כן היה תומך בכל שישה חודשים. היה שולח להם כסף לצורך המועדים לשלושה האחים ולשתי האחיות.

בינתיים הוא, ממה שהוא קיבץ כסף, קנה לו חתיכת קרקע בשכונת משכנות-ישראל. באותו זמן היה, בנו את שכונת משכנות-ישראל מקופת 'קרן משה מונטיפיורי'. כמה שכונות על חשבון 'קרן משה מונטיפיורי': מזכרת-משה, אוהל-משה, ימין-משה, קריית-משה, זיכרון-משה – יש הרבה. והיו מוכרים כל מספר¹⁵ 200 לירות צרפתיות. מי שאין לו כסף במזומן היו לוקחים כל שנה איזה סכום מהקרן עד שהוא יגמור.

בינתיים עד שהוא בנה את הבית שהוא קנה במשכנות הוא שלח כסף לקנות להם דירה לשלושה האחים ולשתי האחיות, בסוף סוכת-שלום על יד משכנות. חצר גדולה, היו בהם שלושה חדרים. הוא קנה, אבל היה על ידי משה חנוך הלוי, שהוא היה עשיר גדול, הוא היה בנקר – כמו שאומרים באותו זמן 'בנק'¹⁶ –

¹⁴ ייתכן שהכוונה ליעקב אליאס ששון (תר"ג-תרע"ו [1843-1916]), נכדו של דוד ששון מבנו אליאס. הוא זכה לתואר הברונט של מומבאי, והיה היזם העיקרי להקמת הבנק הבין-לאומי 'איסטון בנק' (Eastern Bank).

¹⁵ מספר דהיינו חלקת אדמה.

¹⁶ ייתכן שבנקר פירושו כאן נדבן.

מרוב שהוא היה עשיר. ובגלל שהוא היה מוכר, הוא שלח על ידו, הוא קנה לו את המקום.

הם ישבו איזה זמן מועט. בינתיים המנוח משה חנוך חמד את המקום הזה מפני שיש חתיכת קרקע גדול. הוא שמע כי ישנו שני מספרים במזכרת-משה כבר בנויות, אז נתן להם. הוא אמר להם: אני אחליף לכם, זה כבר יהיה שלכם פה בתוך השכונה, והם האמינו על זה. בינתיים המנוח משה חנוך קנה להם ושילם בשבילם בעד שני מספרים, והם העבירו לו את האדמה עם השלושה חדרים שבסוכת-שלום.¹⁷ הלך זמן קצר והנה כבר נכנסו. הם היו גרים בעיר העתיקה, שלושתם.

אבא הוא גם כן היה בזמן שבא מתימן בן שש שנים. כמו כן אימא, מזמן שבאה עם הוריה, הייתה בת שש שנים. הם נתגדלו, התחתנו כשהיו עדיין קטנים, בני חמש עשרה – שש עשרה. באותו זמן היו מתחתנים כמו בתימן, שתיים עשרה – שלוש עשרה התחתנו, ראו שהם ראויים זה לזה, גמרו, ונתחתנו שמה בעיר העתיקה.¹⁸

בינתיים עלו שתי משפחות: סאלם וסלימאן עראקי, דודים של אימא וחיים עראקי, ויש להם שני חדרים. כל אחד חדר חדר, ויש בסוף האדמה שעל יד חיים עראקי, עדיין לא הייתה בנויה. תכף ומיד קנה ובנה בית עם חצר, וגר הסבא שלי בחצי החדר, חצי המספר. במספר השני ישנו חדר קטן, אז ישבו שתי האחיות. אחת בעלה קנה בשכונת נחלת-צבי על יד מאה-שערים, והם גרו שמה, קנו שמה. נשארה אחותם רומיה עם בעלה. בעלה של רומיה, אחות הסבא. בינתיים היה לו ילד ושמו סאלם כסאר, והוא חזר לתימן, נשארה היא עם הילד.

כעת האדמה אשר קנה במשכנות עלה בדעתו, הסבא שלי, היות ויש לו שתי בנות: אימא שלי שמה סעדה ואחותה היותר גדולה חמאמה, הייתה נשואה עם אחד סאלם עראקי, לא הצליחו בבנים. ואז אחרי כן מתה הרודה שלי אחות אמא. נשארה אימא שלי עם אבא. והוא, אבא שלי, היה סופר כמו כל המשפחה, דור אחרי דור כולם סופרים, סופרי סת"ם.

17 לימים נקראה חצר זו בשם חצר-חנוך או ורשת-חנוך.

18 ציון מקום הנישואין בעיר העתיקה אינו מקרי. הדבר מצביע על קבלת מנהגי הספרדים באשר לגיל הנישואין – לא פחות משתיים עשרה שנים לבת; אם לא כן היה מחויב לשאתה מחוץ לירושלים. אופן עריכת הקידושין היה על פי מנהג ירושלים – בזמן הנישואין, בנוכחות עשרה ובטבעת בלבד, שלא כמנהג תימן. ראו: חוברת, עמ' 101-103; קאפח, הליכות, עמ' 107-108, 139-142.

הוא בנה, התחיל לבנות בשכונת משכנות, הסבא שלי, ועלה ברעתו לעשות בית כנסת היות ואין לו בן, זיכרון, רק אימא, לא בתור בית כנסת, רק זמני. בנה חדר גדול ועל ידו חדר קטן ויש מחסן. אחרי כן היו מתפללים נוסח תימן, שאמי, לא בלדי, דהיינו הנוסח הספרדי.¹⁹

והנהיג הסבא שלי, בתור בית כנסת זה, הנהיג אותו מדרש,²⁰ דהיינו שיבואו ללמוד תלמוד, דינים, כמו שהיו לומדים כולם באותה תקופה, יושבים לומדים לפני התפילה. מחצות הלילה קמים, יושבים לומדים שמה תלמוד בערב, דיני 'יורה דעה', 'אורח חיים', 'זוהר', מה שצריך. אבל היו ישיבה, בתור ישיבה הוא קרא אותו בית מדרש, לא בית כנסת.

בינתיים אבא שלי בזמן שנתחתן עם אימא שמה בעיר העתיקה, היה גר על יד הכותל המערבי. שמה יש חצרות של ערבים, והיו כולם גרים: ספרדים, אשכנזים, מלבד מה שיש ברחוב היהודים. הוא נתחתן בערך בן שמונה עשרה, הוא חי רק עד עשרים ואחת – עשרים ושתיים בערך.²¹

אימא ילדה לפני ילדה, נשארה תשעה חודשים, אחר כך הביאה אותי. נולדתי אני בשנת תרנ"ג בחודש אייר י"ט בחודש.

ואבא שלי, מספרים לי הזקנים והסבא שלי ואימא שלי, כי הוא היה נותן מרוב מה שהוא היה חסיד. היה קם בחצות הלילה, היה נותן לאימא שתשב לרקום, כי כל התימניות באותו זמן היו כל אחת רוקמת איזה דברים, תרקום עד חצות הלילה, ואחר כך תישן, והוא ייתן לה שכרה בשביל שיהיה לה חשק, והיא הייתה רוקמת כל דברים. כל לילה לא היה ישן, אלא היה יושב וישן בישיבה כדי שיוכל לקום תכף ומיד בחצות הלילה. באותו זמן היו נוהגים

¹⁹ שאמי על שם ארץ-ישראל, הנקראת בערבית 'שאם'. והכוונה לנוסח ספרד שהיה סדר תפילתם של תושבי ארץ-ישראל במאה השש עשרה. משמעות השם בלד בערבית – מקום. בנוסח תפילה בלדי הכוונה לנוסח התפילה המקומי בתימן. ראו: גימאני, עמ' 226-228, 229-230, 234-260. בית הכנסת נוסד בשנת תרמ"ט (1889) ונקרא 'נווה שלום'. ראו: חוברה. עמ' 219-221.

²⁰ המילה מדרש משמשת בפי יהודי תימן בהוראת חדר לתינוקות של בית רבן ולכל התכנסות קבועה לשם לימוד תורה. ראו: רצהבי, במעגלות, עמ' 149; בן-יהודה, 'מדרש', עמ' 2818.

²¹ על פי הצלבת תאריכים במסמן תאריכי לידה ר' סעיד צארום נשא לאישה את סעדה בשנת תרמ"ט (1889) לערך. ר' שלום חיים צארום נולד בי"ט באייר תרנ"ג (6 במאי 1893). סעיד נפטר בז' בכסלו תרנ"ד (16 בנובמבר 1893), כלומר בהיותו בן עשרים ושתיים שנים לערך.

[לומר את] השעה בערבית, ולא כמו היום שאומרים בעברית שתיים עשרה, בגלל שירושלים הייתה באותה תקופה תחת חסות העות'מאנים. הוא היה קם בחצות הלילה, אומר תיקון חצות ולומר 'זוהר'. הוא היה הולך לבית הכנסת ולבית המדרש שמה בעיר העתיקה, שם היו ישיבות, היו קמים בלילה בחצות.

אחרי שישה חודשים שנולדתי, מת אבא שלי, בשביעי בכסלו. מאייר עד כסלו יש בערך שישה חודשים. ועשו לו כל הכבוד והוא נקבר בסמבוסקר,²² לא בהר הזיתים, מפני שכל החסידים היו קוברים באותו זמן באותו מקום בסמבוסקר, לפני הר הזיתים, בעיר העתיקה.

בינתיים נשארה אימא אלמנה שמה בעיר העתיקה. הסבא שלי, שהוא אביה, ראו כי אין לה מנוס שתהיה שמה לבד בעיר העתיקה, הם כבר הם גרו בשכונת מזכרת, אז הביאו אותה לשם, והוא היה מטפל בה ובי, אני הייתי קטן. והוא נשאר מטפל בה ובי עד שהיא מתחנה – ואני כבר בן שבע שנים – עם אחד ששמו סאלם בן הרב חיים הכהן מתימן. הוא היה איש בחור,²³ אבל עזוב,²⁴ הוא איש ירא ה'. באותו זמן היו אלו המשפחות אשר הם מיוחסות, היו לוקחים אצלם מישהו יתום ועוזרים לו. הוא נכנס ונתחתן אֵתה. הוא נכנס לעבוד, למכור עיתונים, באותו זמן, עדיין היה לפני שהתחתן, היה מוכר עיתונים 'חבצלת', היה בזמן אליעזר בן־יהודה,²⁵ שהוא היה גר במחנה־יהודה, אני הכרתי אותו. במשך הזמן הוא עזב את מכירת והכניסו אותו אצל אחד – היה סוחר תפילין ומזוזות וגם כן ספרים, שמו משה חי בן־נאים.²⁶ הוא קיבל אותו, היות והוא זריז וירא ה', לימד אותו לעשות בתים של תפילינות. והוא היה המסחר שלו על יד

22 בית הקברות סמבוסקי הוא בית עלמין יהודי עתיק בירושלים על מורדותיו הדרומיים והמזרחיים של הר ציון. הוא נקרא כך משום שהוא מזכיר בצורתו את המאכל סמבוסק. באתר זה נקברו עניי הקהילה הספרדית בירושלים, שקצרה ידם מלהביא את מתייהם למנוחות בהר הזיתים.

23 בחור – רווק.

24 עזוב – יתום.

25 בן־יהודה (תרי"ח-תרפ"ג [1858-1922]) ערך את העיתון 'חבצלת' בשנים 1882-1883, וכן היה מייסד ועד הלשון העברית, מייסד ועורך של העיתון 'הצבי' ושל כתב־העת 'השקפה', וחיבר את המילון הנקרא על שמו. לדעתי בלבד ר' שלום חיים צארום בין העיתונים 'חבצלת' ו'הצבי'. על פי ציר הזמן מדובר כאן בסביבות שנת תר"ס (1900), ובן־יהודה ערך בשנה זו את 'הצבי'.

26 משה חי בן יוסף בן־נאים (תרמ"א-תרפ"ו [1881-1927]) עסק בעיקר במסחר בתשמישי קדושה. הוא היה ממייסדי העיתון 'החרות' והמוציא לאור שלו בשנתו הראשונה. וכן היה שליח לארצות המגרב מטעם 'בית חינוך עיוורים'. ראו: גאון, עמ' 448.

בית הכנסת 'רבן יוחנן בן זכאי' בעיר העתיקה, שאומרים 'איסטנבוליה'.²⁷ והיה עובד, לימד אותו, והוא היה מקבל חודשית.

בינתיים הוא עזב את העבודה הזאת, נכנס לבית הספר 'בצלאל'. נתנו לו עבודה לעשות חוטים מכסף בשביל לעשות פליגרט.²⁸ הוא היה מדייק בעבודתו, אז נתנו לו את העבודה הזאת. הוא היה מקבל חודשית, ומזמן לזמן היה מקבל יותר בכל תקופה, כמו שהיו נותנים להם. הוא המשיך במשך איזה שנים אחדים. אבל בינתיים הוא לקחו דירה. הוא היה שמש אצל מוסאיוף שבנה בית כנסת בנחלת־שבעה, והיות והוא היה ירא ה', קודם ניסו אותו במשך חודש, ראו אותו כי הוא מוכשר, אז בנו לו על יד בית הכנסת חדר למעלה, והם גרו שמה.²⁹ היו מסתפקים במועט – חדר קטן, מטבח קטן. אז אתה, עם אימא, ילדה שלושה פעמים תאומים. היו באותה תקופה רוב התימנים לא היו מצליחים לא עליכם בילדים, רק שישה חודשים, שמונה חודשים, לא עליכם הולכים, וזה היה ככה בסוף.³⁰ היו עושים סגולות, בסוף נשאר שתי בנות מה שהביאה. אחת שמה שְמֵעָה, והשנייה – שמחה. השנייה, שמחה, לא נשארה בחיים, הלכה. נשארה עד היום שְמֵעָה, והיא נקראה שרה.

נחזור לענייננו. אחרי כן הם הלכו. לא יכול להמשיך להחזיק בשתי העבודות, שמש והעבודה 'בצלאל'. הוא נשאר 'בצלאל', עזב את השמשות, ובא לגור בשכונת משכנות, והיו גרים בדירה אחת גם כן, שיהיה קרוב לסכא ולסבתא.

אני נתגדלתי אצל הסכא שלי ר' שלום עראקי והסבתא. הם גידלו אותי, חיתנו אותי, כל מה צריך לעשות, לא הייתי דואג על שום דבר. עד שהלכו לעולמם כבר היה לי הבן הבכור במשך שלוש שנים. אחרי שלוש שנים הם נפטרו אחד אחרי השני, הסכא והסבתא.

27 בתי הכנסת 'רבן יוחנן בן זכאי' ו'האיסטנבוליה' הם שניים מארבעת בתי הכנסת הספרדיים ברובע היהודי 'האיסטנבוליה' וקרא כך בגלל סגנון הבנייה שלו.

28 פיליגרו, טכניקת צורפות ידנית המתבססת על שימוש בחוטים ובכדורים העשויים מתכת יקרה כגון כסף או זהב.

29 בית הכנסת 'בית יוסף' של יוסף מוסאיוף בשכונת נחלת־שבעה. הראשון לציון הרב יעקב מאיר (תרט"ז-תרצ"ט [1856-1939]) קיבל את סאלם הכהן למשרת שמש בבית הכנסת הזה. ראו: קאפח, הרב שלום, עמ' 95; גפני, עמ' 133-139.

30 בשלהי המאה התשע עשרה ועד אמצע שנות העשרים של המאה העשרים הייתה תמותה רבה של תינוקות בקהילה התימנית בירושלים. ראו: רצהבי, במעלות, עמ' 322-336; רצהבי, התנחלות, עמ' קטז-קט.

בזמן שחיתנו אותי, התחתנתי אני, אני כבר הייתי בן עשרים שנה, קרוב לעשרים שנה. באותו זמן אני הייתי, קודם שהתחתנתי, הייתי לומד אצל הרוד שלי, אחי אבי, שהוא ר' שלום צארום. הוא היה נכה, היה הולך על ברכיו, והיה כותב מזוזות ותפילנות, אבל הוא היה הולך בכל יום לתפילה, רוב ימיו היה בתענית. הוא היה כותב בתענית – תענית דיבור ותענית גם כן גוף, דהיינו לא אוכל. כתיבתו הייתה נפלאה. אפילו אשכנזים עד היום מי שנמסר לידו זוג תפילין מכתיבתו, היה נמכר ביותר ממאה לירות בעד הכתיבה, מרוב קדושתו. הוא היה מלמד בחורים בני שמונה, עשר, שתים עשרה. הם היו מוצלחים בלימוד שלו. הוא היה עני מרוד.³¹ הרוד שלי זה הוא נתחתן ארבע פעמים, פעמיים בתימן. ובזמן שנתחתן היו לו בנים בכורים מהנשים ועשה פדיון. ופה גם כן בארץ ישראל נתחתן עם שתיים, ועשה גם כן פעמיים פדיון. ארבע פעמים עשה פדיון. ולא היו מוצלחים הילדים שיחיו והלכו לבית עולמם.

הרוד שלי הבכור, יחיא צארום, הוא היה אב בית דין. הוא היה גר בעיר העתיקה. בתימן הוא נתחתן והיה לו שני ילדים, ובאו פה היו בחורים, בחורי חמד. סיפרו לי כי בזמן – מרוב פיקחות שלהם בתלמוד – בזמן שלבשו תפילין הם סידרו את הררישה³² שלהם כל אחד ואחד בעצמם, לא נדרשו לאביהם או לעזרה של שום רב מרוב הפיקחות, מרוב הלימוד שהיו לילה ויומם היו לומדים. והמשיכו – זה מה שהסבירו לי הזקנים מצד המשפחה ומצד אחרים – כל אחד המשיך בדרישה שלו במשך שתיים. הם היו תמיד גרים בעיר העתיקה. ולא עליכם הלכו לבית עולמם, הם עדיין רווקים.

הוא נתחתן עם אישה שנייה פה. היה לו בת שמה סַעְדָה, התחתנה פעמיים. ואחרי כן יש לו בן, בן ובת. הוא המנוח, דודי יחיא, התחתן גם עם שלישיית, מרוקנית. הביאה לו שלושה ילדים, והם חיים פה בארץ.

אני, אחרי שנתחתנה אימא, אני הייתי בן שבע שנים. בעלה של אימא היה עובד אצל משה חי בן-נאים במשך שנים. באותה תקופה אני הייתי בן אחת עשרה, היות ואני הייתי לומד בכל ערב, כלילה בבית הכנסת. עם הסבא הייתי הולך לבית הכנסת בשעה שתיים אחרי חצות כל לילה כל לילה, והם לומדים

31 קביעה זו עומדת בסתירה לדברי תלמידו ר' אברהם אלמאליח: 'אולם, אם בחייו הפרטיים היה אומלל ומוכה-גורל, הוא לא סבל מחסור, ופרנסתו היתה מצויה לו מכתביבתו היפה, כי מכל עבר ופנה מירושלים היו נוהרים אליו להזמין עבודה אצלו, בעיקר מזוזות ותפילין, והוא השתכר יפה מעבודתו' (אלמליח, יחיא צארום, עמ' 244). אני נוטה לקבל את דבריו של אלמאליח.

32 דרישה (או דְרוּש) – כך מכונה בפי יהודי תימן דרשת חתן בר המצווה.

תלמוד. מלבד מה שאני הייתי לומד שמה עם החברים של סבא שלי, שישה, שבעה, היו לומדים תלמוד. אז היינו יוצאים לבית הכנסת, קודם כולל לתלמוד בגמרא, מזה כבר קלטתי לתלמוד יותר מעניינים אחרים עם הסבא שלי, מפני שאני חי אתו.

בזמן שהיה בא הדוד שלי ר' יחיא צארום אלינו לבקר אותי ולבקר את הסבא שלי – הלא כמו אחים הם – גם כן היה שואל אותי, הייתי קורא אתו, משני הצדדים קלטתי את הלימוד. אבל הרוב מהסבא שלי, ר' שלום עראקי. אז החליט הסבא שלי להכניס אותי ב'דורש ציון'³³ בעיר העתיקה, היות וזה שמה יש מוסד בעד רבנים. קודם כולל היה בן סלימן – בן הדוד של אימא – ור' חיים עראקי; חיים יש לו בית כנסת שמה בנחלת-אחים,³⁴ הוא איש חכם. אז ראו כי זה שמה יוצאים חכמים שמה, אז החליטו לשלוח אותי שמה לתלמוד. בזמנו זה המוסד 'דורש ציון', הוא על יד 'אמסטרדם',³⁵ הוא היה מייסד, המנוח ר' יוסף פראג,³⁶ שהוא נתחתן עם ספרדייה בזמן שהבנים החליפו את המשפחה מפראג לפלאטקה. יצאו חכמים.

³³ תלמוד תורה, בית מדרש ובית ספר בירושלים. בית הספר נפתח בשנת תרכ"ו (1866) כמוסד משותף לאשכנזים ולספרדים, וכדי לאפשר לבוגריו להתפרנס לימדו בו לימודי חול כחשבון, מדעים, לשון, כתיבה ושפות, נוסף על לימודי הקודש. יוזמי הקמת תלמוד התורה היו הרב יצחק פראג (אופלטקה) והנדבן יוסף בלומנטל מצרפת.

³⁴ בית הכנסת 'מקור חיים'. נבנה על מגרש שנתרם לעדה התימנית בירושלים, שחיפשה מקום להקמת בית כנסת ותלמוד תורה. התורם היה הרב נסים אלישר (תרי"ג-תרצ"ד [1852-1934]), מגדולי סוחרי הקרקעות בירושלים ומגדולי בוניה, והתרומה הייתה לזכר בנו ירוחם, שנפטר צעיר. בחצר זו היה מבנה דו-קומתי. בקומה העליונה היה בית הכנסת 'מקור חיים'; נוסח התפילה בו היה ספרדי, וספרי התורה שבו נכתבו על פי מסורת ספרד. בחדרים שבקומה התחתונה, מסביב לחצר גדולה, אוכסנו עולים מבני תימן, וביניהם הרב חיים שלמה עראקי, ופעל תלמוד תורה לילדי התימנים. בקומה התחתונה מצד שמאל היה בית כנסת על שם 'ודעי', ובימי חול פעל בו חדר, בראשות הרב שלום כהן. במפלס זה היה גם בית הספר 'תורה אור' לכיתות א-ד.

³⁵ ייתכן שכוונתו לארגון 'הפקידים והאמרכלים של אמסטרדם', שתמכו בבית הספר 'דורש ציון' לאחר מותו של הנדבן יוסף בלומנטל בשנת תר"ל (1870).

³⁶ נראה לי שהכוונה כאן ליצחק פראג (תקע"ט-תר"ס [1819-1900]) מייסד בית הספר 'דורש ציון'. בנו יוסף היה 'ראש המורים' – ניהל את בית הספר עד פטירתו בשנת תרס"ז (1907).

אבל אני הכרתי אותו. הוא היה בא ובוהן אותנו בכל יום חמישי כל הפרשה בלאדינו, ושמה היו מלמדים חצי יום תלמוד וחצי יום חשבון. יום מלמדים גרמנית, יום מלמדים תורכית, יום מלמדים ערבית, יום מלמדים כתב רש"י – או רש"י או מרובע כמו כתיבת ספר תורה – זה היה הלימוד ככה. אני הייתי באותו זמן הייתי בן אחת עשרה, והייתי במשך חמש שנים הייתי לומד יום יום והייתי הולך יום יום ממשכנות, מחוץ לעיר, עד לעיר העתיקה בפנים. 'דורש ציון' היה על יד בית כנסת 'רבן יוחנן בן זכאי'. שלג, גשם, מרוב החשק הייתי הולך אפילו ביום השלג.

אחרי זה, אחרי שיצאתי מבית הספר, הייתי שלוש שנים בישיבת 'חיי שלום' של תימנים.³⁷ היינו לומדים תלמוד כל השבוע, כל יום. במשך שלוש שנים הייתי מקבל שלוש לירות בחודש, היו תומכים בנו. וזה הישיבה הייתה על יד נחלת-צבי, על יד מאה-שערים.

אחרי זה נכנסתי בתור עוזר למזכיר של עדת התימנים, בזמן שהתפרדו מהספרדים, במשך שלוש שנים.³⁸

בינתיים כל הזמן הזה הייתי כותב, לומד כתיבה מאצל הדודים, מאצל הבני דודים, כולם. עד שהייתי, ואני עדיין בן שנים עשרה, כבר הייתי יודע לכתוב כתב ישר, כשר, אבל אסור לי לכתוב תפילינות היות ועדיין לא הנחתי תפילין.³⁹

בזמן שלבשתי תפילין, אמר הדוד שלי – ר' שלום יוסף צארום – אמר הוא ייתן לי בתור מתנה את התפילין ממנו. מזה עדיין ישנו התפילין [בכתביבתו, עד היום אני לובש אותם].

³⁷ ישיבה זו, שנקראה על שמו של הרב שלום שבזי, הוקמה

בשנת תרס"א (1901). מיקומה היה ב'בית הכנסת הגדולה' בשכונת נחלת-צבי. ראו עליה: חוברת, עמ' 230-231; רצהבי, בואי תימן, עמ' 323-324; טובי, הקהילה, עמ' 251-256.

³⁸ היה עוזרו של אברהם בן סעדיה צארום (תרל"ז-תש"ב [1877-1942]), שהיה מזכיר וחבר ב'ועד הכללי לקהילת התימנים בירושלים' בשנים תרס"ט-תרע"ד (1909-1914), לאחר פירוד עדת התימנים מ'ועד עדת הספרדים' בשנת תרס"ח (1908).

³⁹ 'ספר תורה תפילין ומזוזות שכתבן אפיקורוס ישרפו, כתבן כותי או ישראל מומר או מוסר ביד אנס או עבד או אשה או קטן הרי אלו פסולין ויגזזו' (רמב"ם, הלכות תפילין ומזוזות וספר תורה א, יג); 'תפילין שכתבן עבד או אשה או קטן אפי' [לול] הגיע לחנוך, או כותי או מומר לעבודת אלילים, או מוסר לאנסיין, פסולים' (שולחן ערוך, אורח חיים, סי' לט, סעיף א).

בזמן שעשו לי את השמחה בר מצווה כל הבית היו כולם רבנים מכל העדות, הרוב היו תימנים, והייתה שמחה גדולה. הסבא שלי והסבתא שלי היו שמחים הרבה שזכו בזה, וכך בירכו אותי שיזכה לחתונה, וכך זכו לחתונה. הרבנים אשר הם ידידי הסבא שלי היו אומרים לו: מתי יתחתן שלום חיים? אמרו: עוד לא רצה להתחתן, אני מוכן רק שיסכים, אז אני משיא אותו. אז שאלו אותי, אמרתי: כן, אני מסכים. והיות ואותו זמן מי שהתחתן מחוץ לירושלים אז הוא ייפטר מעבודת הצבא של התורכים.⁴⁰ באותו זמן היה ידיד אחד, שמו עזרי כהן, הוא נתחתן מחברון, אז דיברו אתו. אמרו: טוב, תלכו אצל המשפחה של אשתי, שמה יקבלו אותי, ואז הם ימצאו לכם, יש שמה בנות טובות, לא כמו בירושלים, זה יותר קרוב מתל-אביב. אז הלכתי אני ובעל אמי, שלום כהן, הלכנו ככה בטבת-שבט ככה באותה שנה. הגענו שמה, גם כן אימא הייתה אתנו, הלכנו שמה הגענו. יש מלון של אשכנזים ישנו שמה. אחרי כן בבוקר שאלנו על המשפחה הזאת בטקפולוטו, וחמתו של זה עזרי כהן באה אתנו והראתה לנו. אנחנו גמרנו להתפלל אצל הספרדים. עברנו מהדרך אשר הייתה אשתי, היא הייתה אצל אחותה, אמרה יש פה בת אחת. את רוצה לראות? – אמרה: טוב, נראה. טוב היא יתומה, היא ממשפחת לוי, ידועה, טובים, אביה היה מלמד תינוקות, תראו אותה.

באמצע היום הלכנו מהמלון אליה, זאת חמות עזרי כהן, והיא באה אתנו. נכנסנו שמה אז ראיתי אותה. אז אמרה אימא שלי: מה תגיד? אמרתי: טוב. היה שכן אחד אשכנזי על ידה. אמרו: טוב, אם אתם רוצים לדבר, בלילה. דיברו עמה, עם המשפחה, זאת חמותו של עזרי. אמרו היות והיא מצאה חן בעיניו, והוא גם כן מצא חן בעיניה, אז מי שרוצה לבוא יוכל לבוא.

אנחנו גמרנו, היינו שבת במלון. ביום ראשון נסע בעל אמי, שלום כהן, והביא את הסבא. והיה באותו זמן בעגלות הולכים לחברון, לא היו אוטומובילים, והיו הולכים בעגלות או עם חמורים. באו כמה אחדים עם הסבא שלי והסבתא, ודיברנו באותו הערב. והם היו מדברים בספרדית ביניהם, ובזמן שנכנסנו אצל אחותה ונידה, היו גרים באותה סביבה. אנחנו, אני ואמי, היינו מבינים, הלא אני הייתי בבית הספר ואני כבר יודע ספרדית, ואימא גם כן היא מבינה. הם היו מדברים מה צריך לעשות, מה צריך לבקש, הבנו. אחרי זה הם חשבו שאנחנו לא מבינים ספרדית עד שהיינו מדברים בינינו. אמרו: טוב, הלא אני עדיין לא מרוויח, מי יטפל בנו? איך יהיה? אמר הסבא [שהוא מקבל עלינו להאכיל אותנו

⁴⁰ לא מצאתי מקור לכך. התנאי לפטור משירות בצבא העות'מאני שחל על ר' שלום חיים צארום הוא: 'מי שיש לו אישה שהיא יתומה מאב ואין לה אחים שיפרנסוה' (פרידמן, עמ' 111).

במשך שלוש שנים עד שאני ארוויח טוב, הוא יסדר כל מה שצריך עליו. קיבלו. מאותו ערב כן עשו קניינים בינינו, התנאים.

בבוקר – הלא היינו במלון גרים – בבוקר באה אימא והיא ואחיותיה וינדה ווינזיינה למלון בשביל שאנחנו רוצים לחזור לירושלים, ללוות אותנו. ומאותו ערב, מאותו יום, לא נתראינו עד יום החופה, שהיה אחרי ארבעה חודשים, דהיינו היה בסיוון.

סבא הוציא כל ההוצאות מה שצריך לחתונה, ולקחו חדר בזמן שבאו, בזמן החתונה, אצל תימנייה אחת בסוכת-שלום, בשביל שישארו שמה, וזה ייקרא בשם 'בית הכלה', ואנחנו גרים במזכרת. והייתה חתונה ביום שישי.⁴¹

אז אני הייתי חבר בחברת 'החיים והשלום'.⁴² ראש החברה, המנוח אברהם צארום, סידר שיר שישנו תחת ידי עד היום על שמי ועל שם מה שצריך, שזה מהחברה 'החיים והשלום' שבמיוחד. הייתה מקהלה בזמן החתונה ושרו על זה. אחרי כן נשארנו במשך כל שבעת ימי החתונה אצלנו, ואני הייתי גר בחדר, אני ואשתי, בחדר שהם היו גרים למטה ואנחנו גרנו למעלה, היה חדר סוכה עד שנמצא חדר. ואחרי כן לקחנו לנו חדר בשכונה אחרת במשך הזמן, בשביל שאנחנו היינו אוכלים יחד עם הסבא שלי והסבתא שלי, וזה הם היו חושבים אותי בתור בן, היות ולא יש לו בן, היה תמיד קורא אותי בתור בן, הסבא שלי. בזמן החתונה הזמין – הלא היה באותו זמן היה פירוד בין התימנים והספרדים – המנוח דודי, ר' יחיא צארום – הוא היה מצד הספרדי והסבא שלי מצד התימני – אז הוא הזמין את הדוד שלי לחתונה והוא בא. אבל בשביל שלא

41 'וכן פשט המנהג לישא נשים בערב שבת, והוא שיטרח בסעודת הנשואין ג' ימים קודם הנשואין' (שולחן ערוך, אבן העזר, סי' סד, סעיף ג), והטעם לכך על פי ר' מרדכי בן הלל: 'משום תקנת עניים נהגו כן' (מרדכי בתוך: בבלי, כתובות, בתולה נשאת, רמז קכט). ויש חולקים: 'ומ"מ [ומכל מקום] עינינו רואות שבימי החורף נכון מאד לבליל לעשות חופה בע"ש [בערב שבת] כי הימים קצרים ומאחרים החופה אך אין כח בידינו למחות' (ערוך השולחן, אבן העזר, סי' סד, יא). וכן דברי הרמב"ם: 'אבל אין נושאים נשים לא בערב שבת ולא באחד בשבת גזירה שמא יבוא לידי חילול שבת בתיקון הסעודה שהחתן טרוד בסעודתו' (רמב"ם, הלכות אישות י, יד).

42 אגודה שהוקמה בשנת תרע"ב (1912) על ידי צעירי העדה התימנית, ושפעלה עד שנות מלחמת העולם הראשונה. האגודה שמה לה למטרה לשמור על צביונה המסורתי של העדה ולהכשיר את חבריה לעבודת האדמה, וכן סייעה, באמצעות קופת מלווה, ליתומים ולנזקקים להינשא, ופיקחה על ההיגיינה במקומות ציבוריים.

יהיה פירוד לבבות הביא את המנוח הרב של מצרים – היה באותו תקופה היה בנחלת־שבעה גר, בא לטיול. הזמין אותו לחתונה, ר' אהרן בן־שמעון המנוח, וגם כן ר' יוסף ענתבי,⁴³ הוא גם כן היה אחד הרבנים הגדולים במצרים, הלכו הביאו אותם עם עגלה במיוחד, שליח במיוחד. והם אשר קידשו, אמרו ברכת אירוסין, ברכת נישואין והכתובה, וחתמו על הכתובה חתימתם שניהם. אז כל המסובים אמרו: טוב שעשה ר' שלום עראקי בשביל שלא יהיה פירוד לבבות. והדוד שלי תמיד היה נמצא, אפילו שיש ביניהם חילוקי דעות, דהיינו של ועדות, אבל הכי (כך) לא היה זו מאצלנו, היה בא ומבקר אותנו מר דודי יחיא צארום המנוח.

ואחרי כן במשך הזמן היינו גרים מחוץ לבית של מורי זקני, ואחרי כן חזרנו. לקחנו חדר על יד אצל דוד של אמי, חיים עראקי.

והייתי נחבא באותו זמן. הייתי מבוקש לצבא התורכי, הייתי נחבא תחת הרעפים, בפרט רוב הלילות, הייתי ישן תחת הרעפים, בשביל שלא ימצאו אותי, שלא ייקחו אותי לצבא.⁴⁴

באותו זמן גם כן היו משלמים חודשית. ונכנסתי לעבודה לעבוד בבית הספר 'בצלאל', צורף כסף, והם התחילו לשלם לי באותה תקופה שתי לירות בחודש, לירות צרפתיות זהב. וחיינו ביחד. במשך הזמן היו מחפשים שצריך לקחת אותי.

אחרי שנתיים ברחנו אני ואשתי ליפו – עדיין לא היה תל־אביב. לקחנו חדר, כל הסופרים ברחו לשמה, היינו שישה סופרים מומחים, ויש סופר אשכנזי. אמרו: הוא יוכל לתת לי גם כן עבודה. לקחתי חדר, אני ואשתי. חיינו בתוך חצר אחת שישה סופרים, כותבים שמה, ושמה אף אחד לא יודע. וזה היה בזמן הארבה, אשר היו הולכים לקיבוצים בשביל לזרוק את הארבה.⁴⁵

43 רפאל אהרן בן־שמעון (תר"ח-תרפ"ט [1848-1928]) שימש כרבה הראשי הספרדי של קהיר וכנשיא בית הדין הרבני בעיר בשנים תרנ"א-תרפ"א (1891-1921). יוסף בן דוד יצחק ענתבי (תר"ז-תרע"ט [1847-1918]) ירד למצרים ושימש שם מרביץ תורה ומורה הוראה.

44 במהלך מלחמת העולם הראשונה ניתנה ליהודי ארץ־ישראל הבררה להתעת'מן או לעזוב את הארץ. אחת מחובות המתעת'מן הייתה גיוס לצבא. ר' חיים שלום צארום, כרבים אחרים, התחמק בדרכים שונות ממי שחיפשו אחר חייבי הגיוס, ובין השאר הסתתרו תחת רעפי הגג. ראו: זרחי, עמ' 197-138 ובמיוחד עמ' 234-236.

45 בשנת תרע"ה (1915) הייתה מכת ארבה בארץ־ישראל. ראו: גרינספן וזיבוטפסקי. מושל ירושלים הוציא צו שחייב כל גבר

ישבנו שמה, גרנו שמה, במשך שלושה חודשים. הייתי כותב ועושה תגים בשביל לחיות. ושמה הייתי שולח מכתבים לסבא כי אנחנו מאושרים אבל מסתפקים במועט. הוא היה זה, עזרי כהן, הלא הוא ידידנו המוכרים, הם עזרו לנו להראות לנו פה ופה.

אחרי כן חזרנו לבית. בשנה השלישית כבר היה לנו הבן הבכור, בכור סעיד שיחיה. אבל תכף ומיד רוצים לעשות את ברית מילה. עשינו אצל הדוד בבית השני. והוא היה המנוח, הסבא שלי, הוא הסנדק, והמוהל היה הדוד שלי, המוהל של סעיד בכור; זה ערכו שניהם, שניהם עשו.

בינתיים היה לחץ מצד הממשלה התורכית להביא את אשר הם נחבאים אשר אינם, רוצים לתפוס לאנשי הצבא בחורים.

והיינו משלמים חודשית לאחד ערבי אשר היה תופס את זה, חודשית, היה מקבל את החודשית מבית הספר 'בצלאל', היו קוראים אותו חרק.⁴⁶

בינתיים נתפסתי. הייתי יוצא להתפלל בבית כנסת ביום שבת, אבל בכל יום הייתי הולך אצל האשכנזים. על ידינו יש בית כנסת, הייתי נחבא והולך להתפלל בבוקר ובערב. בשבת הייתי הולך לבית הכנסת במשכנות. בינתיים בא ערבי הוא מסתובב. אותה שבת נתפסתי בבית כנסת, ואחרי כן ברחתי על הגג של הבית כנסת, נכנסתי לחדר אחד. בינתיים הערבי אשר היה תופס את הבחורים, אשר רוצה אותם, היה מחפש אחד. הוא בינתיים ראה, חיפש בתי כנסיות ונכנס, חיפש אמר: היה אחד פה, איך? סוף סוף תפס אותי על פי ראות האנשים אשר היו רואים מלמטה איפה עליתי. הוא בא, מצא אותי על הספה, אמר: איך? תבוא.

אחד, היה הוא מתווך, תמיד מתווך בין הערבי הזה, פשוט לקבל כסף. אמר לו: אני אתן לך היום כסף. הלך. אמר לו: טוב, אני מכיר אותך, מחר אני אבוא לקבל את הכסף. הוא לקח מג'ידי. יום ראשון בא ולקח ממנו את המג'ידי, שוחד, מיד הסבא. גמרנו עניין זה.

פעם, אחרי זמן מה, יצאנו אני ואחד לבית כנסת של הספרדים 'אוהל משה' בשביל להתפלל מנחה גדולה,⁴⁷ יום שבת. היות וזה קרוב למזכרת היינו, יצאנו.

עירוני מגיל חמש עשרה עד שישים לאסוף 20 ק"ג ביצי ארבה או לחלופין לשלם מס פטור בסך לירה תורכית אחת.

⁴⁶ ייתכן שזה שמו הפרטי של הערבי. אפשר שהאות פ/ב/ התחלפה באות /ק/, הואיל וצלילי שתי האותיות הללו זהים באוזני דובר העברית בימינו, ואם כן יש לקרוא חר(א)כ (حَرَآك) – ולא חרק – כלומר תנועה, תזוזה, פעילות. על פי ההקשר חר(א)כ הוא כינוי לאותו ערבי על שום אופי עבודתו.

⁴⁷ זו תפילת מנחה שזמנה משש וחצי שעות זמניות (שעה זמנית היא 1/12 של שעות האור ביממה) ביום ועד תשע וחצי שעות

עד שעבר אחד שתופס את הבחורים שבורחים מהצבא. הוא לא היה ערבי, היה תורכי. לא מכיר, לא שום דבר... היה מדבר אתנו, נתפסתי אני וזה, הוא לקח אותנו.

אשתי ואשת השני היו אחרינו בשביל לדעת איפה אנחנו הולכים. הלכו אצל המוח'תאר – אותו זמן יש מוח'תארים – אמר הוא לא יכול לעשות שום דבר, הוא אחרכה.⁴⁸

בינתיים לקחו אותנו ממאה-שערים עד שער שכס. היה אותו זמן אשר הוא הממונה על הצבא, קולורסי,⁴⁹ אומרים היה איש רע, בליעל לא מכיר שום אחד, הוא היה תורכי. אמר תכף ומיד ייקחו אותנו [למקום אשר [בן] כל אנשי הצבא. וזה היה לפני כניסת האנגלים לארץ-ישראל במשך שלושה שבועות.⁵⁰ נשארנו אני וזה, השני, היינו על יד הרכבת – שמה יש מקום ששמים כל הסוסים... מקום לנתפסים ומקום לסוסים. אז נשארנו שמה אותו ערב, ובבוקר הביאו לנו אוכל.

והיה גם כן אחד אורפלי משמש שמה, היות הוא יודע תורכית, הוא היה כולם שמש לאנשי הצבא. אז דיברו אתו. אמרו: טוב, איך נעשה? אתם תמציאו לנו כסף זהב, ניתן לשוער אשר יהיה – הלא כל ערב הם שמים שוער אחר, עד שיהיה שוער ערבי, נגמור אתו בשביל שייסעו שניהם, שיברחו, אבל למקום אשר לא יוכלו לתפוס אותם. ובכל יום היינו מחכים. עבר יום ראשון, יום שני, הוא כבר דיבר עם אחד הערבים. ואילו השתי נשים, אשתי ואשת השני, חיפשו כסף שיהיה, עד אשר מצאו כסף, לירות זהב, ארבע לירות זהב, לתת לשוער. מסרו לזה, היהודי האורפלי, אז הבטיח כי הוא יסדר אתם, עם השוער, הוא יביא אותנו למקומנו, למקומות מושבתנו.

בליל שלישי לא הצליח, מפני חצי לילה היה תורכי, וחצי לילה ערבי. בליל רביעי נמצא אחד ערבי אחר, שהיה שוער אבל כל הלילה. גמר אתו. אמר: טוב, הם יצאו כאילו הם רוצים לעשות צרכיהם, ומשמה נעבור, אני יעבור אתם. אבל באותו לילה היה גשם שוטף. בא כערך בשעה עשר – אחת עשרה. בא ואנחנו אחד על יד השני, קרא אותנו ככה ביד, ואנחנו הבנו ויצאנו אחרינו. אז

זמניות. והיא נקראת 'גדולה' מפני שהיא נאמרת כשעוד נותר זמן רב מן היום.

48 הוא זריז, כלומר המוח'תאר לא יכול לעשות דבר מפני שהלוכד התורכי ביצע את המשימה במהירות ובזריזות.

49 Kol Agasi – מפקד כוח, סיור.

50 הכוחות הבריטיים כבשו את העיר באר-שבט ב־31 באוקטובר 1917 ונכנסו לירושלים ב־11 בדצמבר 1917. אני מעריך ש' שלום חיים צארום נתפס בידי העות'מאנים בסביבות המחצית הראשונה של חודש נובמבר 1917.

יצאנו מאותו מקום, הגענו, היו אוהלים בתוך השרה, אוהלים, אבל היה גשם שוטף. היה שואל, שואלים: מי זה? מי זה? היה מדבר אליהם תורכית. הם חשבו כי הוא מאלו הערבים התורכים. עד שמצאנו מקום נשארנו כערך שלוש שעות באותו מקום, אבל כשביל שננוח מהגשם. עד שנח הגשם, יצאנו שלושתנו, ואמר לבוא אתו.

הגענו בבוקר, לפני התפילה לערך שעה, הגענו אל דרך בית הספר 'בצלאל', ועזב אותנו והלך. אותו הלך לנחלת-ציון, הוא היה גר, ואני נכנסתי. באתי ודפקתי על הדלת, והיא פחדה לבד בבית, עד שאמרתי לה כך וכך העניין. נכנסתי, תכף ומיד החלפתי את בגדיי והלכתי להתחבאות במשך ימים אחדים במקום אחר, במחסן אחד, היה איש אחד שהיה יושב שמה. במשך שבוע, והנה נכנס האנגלי, ויצאתי מאותו מחסן, מרתף, אשר הייתי. אחרי זה אני חזרתי לעבודתי לכתוב מזוזות ותפילינות והחזקתי. ואחרי זה לא יכולתי עוד לכתוב, כתבתי כותב ספרים, ספרי תורה.

מוגן בזכויות יוצרים

קיצורים ביבליוגרפיים

אברהם אלמאליח, הראשונים לציון אלמאליח, יחיא צארם	ארהוני אלמאליח, הראשונים לציון אלמאליח, יחיא צארם
ארכיון צארום בבלי בן־יהודה בן־יעקב גאון גימאני גפני גרינספן וזיבוטפסקי זרחי חוברה טובי, הקהילה טובי, שלוחי עדת הספרדים ערוך השולחן פרידמן קאפח, הליכות קאפח, הרב שלום קליין־פרנקה רמב"ם רצהבי, בואי תימן	ארכיון צארום בבלי בן־יהודה בן־יעקב גאון גימאני גפני גרינספן וזיבוטפסקי זרחי חוברה טובי, הקהילה טובי, שלוחי עדת הספרדים ערוך השולחן פרידמן קאפח, הליכות קאפח, הרב שלום קליין־פרנקה רמב"ם רצהבי, בואי תימן
ראובן אהרוני, יהודי עדן: קהילה שהיתה, [חמ"ד] תשס"ז	ראובן אהרוני, יהודי עדן: קהילה שהיתה, [חמ"ד] תשס"ז
אברהם אלמאליח, הראשונים לציון: תולדותיהם ופעולתם, ירושלים תש"ל	אברהם אלמאליח, הראשונים לציון: תולדותיהם ופעולתם, ירושלים תש"ל
—, 'מארי יחיא צארם ז"ל', יהודה רצהבי ויצחק שבטיאל (עורכים), הראל: קובץ זכרון להרב רפאל אלשיך, תל־אביב תשכ"ב, עמ' 251-243	—, 'מארי יחיא צארם ז"ל', יהודה רצהבי ויצחק שבטיאל (עורכים), הראל: קובץ זכרון להרב רפאל אלשיך, תל־אביב תשכ"ב, עמ' 251-243
ארכיון שי צור תלמוד בבלי, וילנה תר"ם-תרמ"ו אלעזר בן־יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, א-יז, תל־אביב 1948-1959	ארכיון שי צור תלמוד בבלי, וילנה תר"ם-תרמ"ו אלעזר בן־יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, א-יז, תל־אביב 1948-1959
אברהם בן־יעקב, 'שלוחי ארץ ישראל בבבל, בכורדיסתאן, בהודו ובסין', ירושלים: מחקרי ארץ־ישראל ב, ה (תשט"ו), עמ' רנז-רפז משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, א-ב, ירושלים תרפ"ח-תרצ"ח	אברהם בן־יעקב, 'שלוחי ארץ ישראל בבבל, בכורדיסתאן, בהודו ובסין', ירושלים: מחקרי ארץ־ישראל ב, ה (תשט"ו), עמ' רנז-רפז משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, א-ב, ירושלים תרפ"ח-תרצ"ח
אהרן גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן: בהשפעת השולחן הערוך וקבלת האר"י, רמת־גן תשס"ה	אהרן גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן: בהשפעת השולחן הערוך וקבלת האר"י, רמת־גן תשס"ה
ראובן גפני, בית תפילה: בתי כנסת חבויים בלב ירושלים: ימין משה, מחנה ישראל, נחלת שבעה, אבן ישראל, ירושלים תשס"ח	ראובן גפני, בית תפילה: בתי כנסת חבויים בלב ירושלים: ימין משה, מחנה ישראל, נחלת שבעה, אבן ישראל, ירושלים תשס"ח
ארי גרינספן וארי צבי זיבוטפסקי, 'פלישת הנחילים', סגולה 35 (תשע"ג), עמ' 26-35	ארי גרינספן וארי צבי זיבוטפסקי, 'פלישת הנחילים', סגולה 35 (תשע"ג), עמ' 26-35
ישראל זרחי, כפר השלח: רומן, תל־אביב תש"ח	ישראל זרחי, כפר השלח: רומן, תל־אביב תש"ח
דרור חוברה, 'עולי תימן בשכונות ירושלים בשנים תרמ"ב-תש"ח (1881-1948): חזון, מציאות ואכזבה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, תשע"ג	דרור חוברה, 'עולי תימן בשכונות ירושלים בשנים תרמ"ב-תש"ח (1881-1948): חזון, מציאות ואכזבה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, תשע"ג
יוסף טובי, הקהילה התימנית בירושלים: תרמ"א-תרפ"א (1881-1921): אוסף תעודות מארכיון ועד העדה, ירושלים תשנ"ד	יוסף טובי, הקהילה התימנית בירושלים: תרמ"א-תרפ"א (1881-1921): אוסף תעודות מארכיון ועד העדה, ירושלים תשנ"ד
—, 'שלוחי ועד עדת הספרדים לתימן ולעדן', הני"ל (עורך), קורות ומעשים: תשל"ג-תשל"ה, ירושלים תשל"ו, עמ' 19-44	—, 'שלוחי ועד עדת הספרדים לתימן ולעדן', הני"ל (עורך), קורות ומעשים: תשל"ג-תשל"ה, ירושלים תשל"ו, עמ' 19-44
ר' יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, בית שמש תשס"ו	ר' יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, בית שמש תשס"ו
מנחם פרידמן, 'חברה במשבר: לגיטימציה ביישוב הישן האשכנזי 1900-1917', ישראל קולת (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה: התקופה העות'מאנית, חלק שני, ירושלים תשס"ג, עמ' 1-138	מנחם פרידמן, 'חברה במשבר: לגיטימציה ביישוב הישן האשכנזי 1900-1917', ישראל קולת (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה: התקופה העות'מאנית, חלק שני, ירושלים תשס"ג, עמ' 1-138
יוסף קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"א.	יוסף קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"א.
—, 'הרב שלום (סאלם) הכהן ז"ל', שמעון גרידי (עורך), מעשים ואישים: תשל"ו-תשמ"ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' 93-99	—, 'הרב שלום (סאלם) הכהן ז"ל', שמעון גרידי (עורך), מעשים ואישים: תשל"ו-תשמ"ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' 93-99
אביבה קליין־פרנקה, 'היהודים בעדן במאה הי"ט', פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 37-60	אביבה קליין־פרנקה, 'היהודים בעדן במאה הי"ט', פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 37-60
ר' משה בן מימון, משנה תורה: הוא היד החזקה ² (רמב"ם לעם, ב-יז), ירושלים תשי"ז-תשכ"ה	ר' משה בן מימון, משנה תורה: הוא היד החזקה ² (רמב"ם לעם, ב-יז), ירושלים תשי"ז-תשכ"ה
יהודה רצהבי, בואי תימן: מחקרים ותעודות בתרבות יהודי תימן, תל־אביב תשכ"ז	יהודה רצהבי, בואי תימן: מחקרים ותעודות בתרבות יהודי תימן, תל־אביב תשכ"ז

— במעגלות תימן: מבחר מחקרים בתרבות יהודי תימן, תל־אביב
תשמ"ח
— 'לפרשת התנחלות יהודי תימן בירושלים', ירושלים א (תש"ח),
עמ' קיד-קכו
ר' יוסף קארו, שלחן ערוך², ירושלים תשנ"ח

רצהבי, במעגלות
רצהבי, התנחלות
שולחן ערוך